

Стефан Радојковић*

Институт за политичке студије, Београд

ГЕНЕЗА ПОЛИТИКЕ ИСТОРИЈЕ ХОЛОКАУСТА – СТУДИЈА СЛУЧАЈА: РЕПУБЛИКА СРБИЈА 1945-2020**

Сажетак

Чланак покушава да, кроз анализу политике историје Холокауста од стране Републике Србије током периода од 1945. до 2020. године, ажурира досадашња истраживања на ову тему али и укаже на фазе у њеном развоју како би их концептуално уоквирио и за њих понудио прелиминарна објашњења. Сагледавајући политику историје Холокауста Републике Србије тј. њене институционалне праксе кроз теоријски оквир студија културе сећања, налази истраживања се заснивају на анализи садржаја докумената произашлих из рада истакнутих институционалних актера током наведеног периода. На основу анализе доступних докумената и прегледа научне литературе, у раду се заступа теза о постојању три фазе у развоју политике историје Холокауста Републике Србије које одликују посебне, друштвеним оквирима условљене, тенденције када је реч о чувању и преношењу сећања на геноцид почињен над јеврејским заједницама немачке војно-окупационе зоне „Србија”.

Кључне речи: Република Србија, војно-окупациона зона „Србија”, Холокауст, Старо Сајмиште, студије културе сећања, политика историје, генеза

* Имејл-адреса: stefan.radojkovic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0003-0470-928X.

** Овај рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Ако се сложимо да је тачна тврдња о историји Холокауста у немачкој војно-окупационој зони „Србија” (1941–1942) као једној од најтемељније обрађених студија случаја у оквиру историјске науке (Ćulibrk 2011, 136–137), слично се може аргументовати и у случају истраживања културе сећања на страдање Јевреја, након окончања Другог светског рата у Европи. У прилог другој тврдњи говоре научни чланци, монографије и тематски зборници истраживача попут Живковића (Živković 2000), Макдоналда (Macdonald 2002) и других (Milosavljević 2006; Manojlović Pintar i Ignjatović 2008; Byford 2011, 2018; Subotić 2019; Vervat 2020; Stipić 2021; Daković 2022; Hofmeister 2024; Mevorah, Krstić i Velinov 2024) као и многобројних појединаца, група и организација изван научне заједнице, заинтересованих за начине очувања и преношења сећања на покушај уништења Јевреја војно-окупационе зоне „Србија”¹. Одмах се поставља питање: Зашто нам је потребан још један научни рад на поменутој тему?

Сматрамо неопходним „ажурирање” досадашњих налаза, произашлих из горепомнутих истраживања. Конкретно, аутори попут Бајфорда (Byford 2011, 192–221) и Суботић (Subotić 2019, 48–95) – што кроз истраживање једне тако и кроз компаративна сагледавања више студија случаја – размотрили су начине формирања, чувања и преношења сећања у Републици Србији од 1945. до 2011. године, односно до 2018. године. Једноставније речено, постојећи друштвени оквири у Републици Србији наставили су да се мењају те отуда и потреба за новим истраживањима.

Даље, истраживања поменутих аутора (Byford 2011, 2018; Subotić 2019), али не и само она (Milosavljević 2006, 7–12; Manojlović Pintar i Ignjatović 2008, 108–109), оптерећена су вредносним судовима у погледу размимоилажења између званичних сећања на Холокауст у војно-окупационој зони „Србија” и утврђених налаза историјске науке. Последице, углавном занемарују истраживање разлога иза уочене дискрепанције. Такође, изузев Суботић (Subotić 2019, 27–31), ретки су примери теоријског уобличавања или барем концептуализације уоченог феномена у

¹ Међу њима треба споменути организације попут Haver Srbija, Terraforming, Удружење „Јеврејска дигитална библиотека” и Centar za primenjenu istoriju као и пројекте Poseta Starom Sajmištu, Ester.rs, Sačuvajmo Topovske šupe и Protiv zaborava.

оквиру званичних сећања Републике Србије, те и у том погледу постоји довољно „слободног” простора за нова истраживања.

Наравно, наш чланак не пледира да испуни, грубим линијама оцртан, „упражњени” простор већ само „ажурира” постојеће налазе као и да понуди, вредносно неутралну, слику генезе званичних сећања Републике Србије од 1945. до 2020. године; уз то, покушаћемо да наговестимо могући начин концептуалног уобличавања уочених периода (фаза) у оквиру процеса формирања, чувања и преношења (званичних) сећања на Холокауст – конципираних термином *политика историје* – на основу анализе доступних, објављених, извора информација, и уз консултовање релевантне научне литературе.

ПОЛИТИКА ИСТОРИЈЕ – ТЕОРИЈСКО И ОПЕРАТИВНО ОДРЕЂЕЊЕ

Пре него што се одредимо у теоријском погледу према термину *политика историје*, морамо указати на његове интелектуалне „корене” у оквиру студија *културе сећања* без којег није могуће његово правилно разумевање. Прво, морамо подвући разлику између *историјске науке* и студија *културе сећања*. Иако на први поглед сличне, постоје и значајне разлике јер се историја првенствено интересује за истраживање и реконструкцију чињеничног стања у прошлости тј. *шта* се десило; с друге стране, култура сећања нагласак ставља на то *како* појединци, друштва и државе из позиције садашњости интерпретирају (тумаче) прошлост. Као што су поједини социолози приметили (Кулјић 2006, 7), „[п]рошлост има два нивоа: онтолошки и експликативни. [...] Овде је само важно уочити да култура сећања припада нивоу објашњења”. Када говоримо о термину *култура сећања*, важно је раздвојити његова два значења. Односи се како на „свеукупну јавну употребу прошлости” тако и на „научну дисциплину која се бави тумачењем и објашњавањем различитих облика чувања и искривљавања прошлости (10)”.

Нећемо описивати историју поменуте научне дисциплине (Кулјић 2006, 27–55), нити се упуштати у разматрање њених многобројних теоријских праваца – неуробиолошке, психолошке и социјално конструктивистичке теорије (56–62; 63–80; 80–141) – већ ћемо се само задовољити позивањем на тврдњу оснивача студија *културе сећања* како је сећање, без обзира на тачне податке и истините догађаје, „вештачко” и до одређене мере искривљено услед

његове друштвене условљености (Halbwachs 1950, 25–26). Сећање није само „производ” појединаца већ истовремено и друштвених оквира, било да се оквири односе на породицу, верску и етничку групу, удружење, корпорацију или државу. Према Карге (Karge 2014, 18), сећање је увек створено у специфичној садашњости, на основу њених оквира и интересовања. Другим речима, указивање на искривљеност историјске слике од стране (званичних) сећања представља таутологију и свака расправа на ту тему јесте јалова јер се иста подразумева.

Оно што јесте важно, како је Карге (Karge 2014, 8–9) то формулисала, јесте потреба да појам *сећања* формулишемо и разумемо као помен и обележавање (*remembrance*), а не као *памћење* (*memory*). *Сећање* је нешто што радимо, као појединци и/или групе, те зато треба бити разумевано као пракса (8–9). Наравно, није истоветно када у овом смислу делују појединци или групе. Према Асмановој (Asman 2011, 33–38), поред преклапања, постоје значајне разлике између сећања појединаца (*неуронско*), групног (*социјално*) и *културалног*: „[Д]ок је социјално памћење *координација индивидуалних памћења* настала заједничким животом, [...], дотле колективно и културално памћење почива на фонду искустава и знања који се *одвоји од својих живих носилаца и прешао на материјалне носиоце података* (36–37)”. Морамо указати на носиоце оваквих сећања, а у случају културалног то су симболи, артефакти, медији и, што је за нас посебно важно, институционалне праксе. С обзиром да нас интересују *политике историје*, важан је и следећи појам Асманове (39–40) – *политичко памћење*. Чини се како је поменути појам готово идентичан појму *културалног памћења*, с тим што „[Т]амо где повест стоји у служби грађења идентитета, где је грађани усвајају а политичари призивају, може се говорити о ’политичком’ или ’националном памћењу’ (40)”. Иако се не слажемо са изнетом тезом о грађанима као „простим пријемницима”, предметима манипулације „софистицираних” елита – Карге (Karge 2013, 17–18) показала на примеру социјалистичке Југославије како је тај однос далеко сложенији од претпостављене „једносмерне улице” Асманове – сматрамо термин *политичко памћење* корисним у научно-сазнајном погледу јер нас доводи корак ближе покушају концептуализације термина *политика историја*.

У екскурсу о историји и памћењу, Асманова (Asman 2011, 49) сматра како је *политика историје* „производња памћења које је као ’слуга ауторитета’ поставила темељ некој политичкој заједници

и у свакој новој садашњости подупирало интересе моћи оних који владају”. Уочљиво је јасно вредносно одређење Асманове у односу на термин – подсећа на Хобсбаумове ставове у погледу изградње нација (Hobsbaum 1996, 16–20) – упркос томе што је његова првобитно значење само концептуално уоквиравало динамику политичких процеса који су се одвијали у Савезној Републици Немачкој у односу на наслеђе нацистичке Немачке. Фрајев (Frei 2002, xii) термин *политика прошлости* (нем. *Vergangenheitspolitik*), у енглеском преводу *политика за прошлост* (енг. *policy for the past*), скован је током деведесетих година XX века – тада је, како аутор истиче, немачка историографија прерасла у културолошке студије и поново откривала значај колективног памћења (313) – а односио се, врло уско и прецизно (313), на „процес политичке интеракције између амнестије, интеграције и нормативног разграничења од нацизма који се одвијао у Западној Немачкој током 1950-их”.

Након што смо указали на порекло термина *политика историје*, потребно је додатно расветлити његово значење и садржај. Према Касаповић (Kasapović 2019, 942–943), након формулисања Фрајевог термина *политика прошлости* убрзо је дошло до његовог даљег „рафинисања и обраде” па је ускоро замењен ширим и обухватнијим појмом *политика историје* (нем. *Geschichtspolitik*). Касаповић сматра (Kasapović 2019, 943), парафразирамо, како истраживање *политике историје* настоји да открије како се конструише јавна слика историје и идентитета у друштву, и то не само законодавном и судском праксом, што је био случај са истраживањима *политика прошлости*, већ и уз помоћ јавних дискурса и друштвених обреда. Последишно, теоретичари попут Ђерић (Ђерић 2010, 87–89), временом су подвели термин *политика прошлости* под шири и сложенији појам *политика историје*.² Са овим виђењем термина сагласан је и Куљић (Kuljić 2002, 50) када тврди како у „политику неговања историјске културе спадају сви институционални и симболични протоколарни облици неговања колективних успомена, од споменика до националних празника”. Позивајући се на Мертеса (1999), Куљић (Kuljić 2002, 50) истиче како се *историјска политика* – синоним за термин *политика историје* – бави јавним позивањем на прошлост

² Према Ђерић, иако је реч о сложеном феномену природно увезаним са историјском науком, кључан за његово разумевање је однос политике и културе (Ђерић 2010, 88).

како би се утицало на легитимисање, мобилисање, политизовање, скандализовање и оптуживање садашњости.

Ако се спустимо се са нивоа апстракције на ниво искуственог, приметимо како се теоретичари слажу да су институције државе кључни актер, иако свакако не једини, приликом формулисања и спровођења *политика историје*. Према Поповићу (Popović 2024, 18) „[п]олитика историје једна је од бројних државних политика, попут политике образовања, здравствене или пореске политике”. Које све праксе конституишу поменути политику наговештава Ђерић (Ђерић 2010, 20–21) када примећује како исте „држава обавља преко школских програма и мреже својих институција и манифестација, путем државних симбола (химне, заставе, грба), медија, културне продукције и политичких говора, [...]”. Иако не истражује праксе које сачињавају *политике историје*, Стојановић недвосмислено указује (Stojanović 2023, 9), прво, на државу као кључног актера и, друго, на чињеницу како не постоји јасна граница између образовних и политика историје; доказ су уџбеници историје тј. текст „оверен” печатом државе. Све наведено указује да ми, истраживачи *политика историје*, морамо, сматра Касаповић (Kasapović 2019, 942), истраживати начине на које интелектуалне и политичке елите претачу своја виђења прошлости у образовне, културне, научне, медијске и друге јавне политике.

С тим на уму, наш предмет истраживања јесте Република Србија тј. њена *политика историје* Холокауста који се одвијао на подручју немачке војно-окупационе зоне „Србија” током 1941/1942. године. Србија јесте интересантна студија случаја из више разлога. Најпре, као држава са свим својим институцијама испуњава важан критеријум када је у питању предмет истраживања *политика историје*. С обзиром да је устројена као република од 1945. године па све до данас – без обзира на идеолошке и промене облика државних структура – институционално гледано јесте, у највећој могућој мери, конзистентна и кохерентна студија случаја. Даље, потребно је јасно нагласити суштинске разлике између, с једне стране, Републике Србије и немачке војно-окупационе зоне „Србија” током Другог светског рата, с друге стране.

Поменута зона на којој се одвија Холокауст јесте, територијално гледано, значајно мања од територије Републике Србије.³ Исто, политички-правно посматрано Србија након рата јесте, најпре,

³ За више информација видети преко: Ester.rs n.d.

конститутиван елемент независне федерације социјалистичких република, а потом самостална и суверена држава док је током рата назив „Србија” (нем. *Militärverwaltung in Serbien*) географска одредница дела немачке војно-окупационе зоне „Југоисток” где врховну војну и административну власт врши војна управа нацистичке Немачке.⁴ Све наведено о разликама између Србије и „Србије” имало је значајне импликације како по динамику Холокауста ове зоне, тако и на *политике историје* Холокауста након 1945. године. Треће и не мање важно, сличности у називу Србије и „Србије” често су злоупотребљаване у одређеним публикацијама (Vuković i Bojović 1992; Štefan 1996; Cohen 1996; Malcolm 1998; Ramet 2002, 2006; Milosavljević 2006; Ramet and Listhaug 2011). Мишљења смо да и из тог разлога јесте потребно поново подвући чињеницу како су у питању два различита ентитета.

Коначно, истражујући конкретне *политике историје* Холокауста Србије, а у складу са онтолошким и епистемолошким полазиштима приступа намереног на анализирање начина на које (политичке и интелектуалне) елите претачу своје виђење прошлости и Холокауста зоне „Србија” у конкретне политике, усредсредили смо на институционалне актере. Методолошки посматрано, анализираћемо садржај докумената насталих претежно, не искључиво, кроз институционалну праксу. За период социјалистичке фазе Републике Србије изучавана је документација проистекла из рада актера којем је на старање поверена *политика историје* – Савез удружења борава народноослободилачког рата (СУБНОР); нарочито током његовог IV и V конгреса. За период 1991–2011. године, анализирана је документација настала радом установе културе – Музеј жртава геноцида (МЖГ) – одређене за изучавање и неговање културе сећања на страдања током Другог светског рата, да би од 2011. године отпочео процес успостављања новог институционалног актера у оквиру административног система Србије. С обзиром на скроман обим доступне документације последњег институционалног актера, њему ће бити посвећено, пропорционално гледано, нешто мање простора на наредним странама.

⁴ За више информација о институционалној структури немачке војно-окупационе зоне „Србија”, као и месту квислиншког административног апарата Миленка Аћимовића, а потом генерала Милана Недића, у поменутој структури, видети резултате истраживања Хилберга (Hilberg 1961, 433–435).

ПОЛИТИКА ИСТОРИЈЕ ХОЛОКАУСТА – РЕПУБЛИКА СРБИЈА (1945–1991)

Због свега наведеног, од користи ће бити да се најпре осврнемо на увид Карге (Karge 2013, 8–9) када су у питању донети *политике историје* Холокауста за време социјалистичког периода: „Практиковање културе сећања” [...] и у југословенском контексту односи се на више различитих начина делања чија су главна обележја прилагођавање и усвајање, промена и преобликовање званичног и јавног сећања на рат”. Другим речима, простор званичног и јавног сећања „нису запоселе само елите, и нису оне једине које га обликују нити су ‘маса’ том дискурсу напросто изложене (Karge 2013, 18)”.

Комплементарни налазима Карге јесу увиди Суботић (Subotić 2019, 59–61) где се наводи да је само у Србији, у првим послератним годинама, подигнуто око 40 споменика ради чувања сећања на страдале Јевреје Југославије. Ипак, већина првих споменика била је подигнута у оквиру јеврејских гробних парцела, не у јавном простору нити од стране федералних и републичких институција; класичан пример јесте споменик Богдановића подигнут на сефардском гробљу у Београду, 1952. године (59). Налазима Суботић треба придодати и увиде Бајфорда (Byford 2011, 66–84, 85–110), посебно што се они односе на Старо сајмиште – некадашњи сајамски простор и објекти где су логорисани и одакле је у смрт одвођен највећи број Јевреја немачке војно-окупационе зоне „Србија” (Cvetković 2021, 28–30). До шездесетих година XX века, примећује Бајфорд (Byford 2011, 85–87), места страдања цивила нису била обележавана нити су одржаване званичне комеморације услед одлука државног врха да приоритет буде на: 1) економском опоравку и развоју Југославије и Београда, 2) откривању и обележавању гробова погинулих учесника народноослободилачког рата и 3) чувању сећања на заточенике логора који су се држали „херојски” (по правилу, односи се на заточене припаднике партизанског покрета). Према Илићу (Ilić 2022, 19), овим разлозима би се могао придодати четврти који указује како је приоритет државног врха био и решавање правног и социјалног положаја бивших бораца и породица погинулих учесника рата.

Ради илустрације другог и трећег разлога, Бајфорд (Byford 2011, 88–89) пружа пример једног од првих обележја за жртве Старог сајмишта – подигнуто на сеоском бежанијском гробљу, где су претежно сахрањени Срби из НДХ, именованог „Партизанско

гробље” – са натписом који је чувао сећање на „8000 најбољих синова и кћери наше земље, који су дали своје животе као допринос херојској борби народа Југославије [...]”.

Како примећује Бајфорд (Byford 2011, 106–110), овако конципиране *политике историје* донекле ће еволуирати након шездесетих година XX века али без суштинских промена. Прва спомен плоча на Старом сајмишту, да је начелно била посвећена цивилима и имплицитно одобрена од надлежних институција, откривена је 1974. године „на скровитом месту, на неугледном неофарбаном зиду негде на Сајмишту, [...] (107)” Што се тиче посебног именовања јеврејских жртава Сајмишта, оно је било подведено под „кишобран народноослободилачког рата”. Дакле, Бајфорд (Byford 2011, 108–109), попут Суботић, примећује како су се обележавања Холокауста немачке војно-окупационе зоне „Србија” одржавала унутар зидова јеврејских сакралних и других објеката. Сагласан са овим јесте Стипић (Stipić 2021, 154) када упоређујући комеморативне праксе јеврејске заједнице и државе, пише следеће: „[...] ,јеврејска заједница је настојала да подигне спомен обележја појединачним заједницама истребљеним у Холокаусту. [...] Са друге стране, овакав локални приступ, са веома ретким изузецима, готово да уопште није постојао у државним активностима [...] и званична култура сећања је била усмерена углавном на оне догађаје и места сећања који су имали везу или са НОБ-ом или са масовним страдањем југословенских народа уопште”. Последишно, званично комеморирање цивилних жртава Другог светског рата, укључујући и јеврејске, било је под покровитељством и у организацији СУБНОР-а (Byford 2011, 109–110).

Анализирајући садржај доступних документа СУБНОР-а, можемо уочити како понуђена тумачења *политике историје* Холокауста Републике Србије, за време социјалистичке Југославије, не одударају од поменутих докумената. Као што су приметили Карге (Karge 2013, 53–56) и други аутори (Ilić 2022, 19–20), преломне године по питању формулисања овакве *политике* јесу 1961. и 1965. година када су одржани IV и V конгрес СУБНОР-а. Поред тога што је на IV конгресу дошло до конституисања СУБНОР-а – удруживањем Савеза бораца народноослободилачког рата, Савеза ратних војних инвалида и Удружења резервних официра и подофицира (SUBNOR 1961, 279, 315–334) – оцртани су и нови задаци од стране највишег руководства (48–49): „Пристицањем и уласком у борбу за социјалистичку изградњу

оних младих генерација које нису прошле кроз нашу револуцију, појавила се потреба за прикупљањем историјске грађе и предмета, и стварањем повремених изложби и сталних музеја који о њој говоре, [...] као и за уметнички обликовањем истине о нашој револуцији [...]”. Поред стављања нагласка на „неговање борбених традиција”, Ранковић истом приликом указује на одређене потешкоће у неговању тих традиција али и на могућа решења (SUBNOR 1961, 49–50): „Та изучавања треба да нам помогну да избегнемо грешке које смо до сада чинили у овом погледу најчешће из објективних разлога, оскудних материјалних средстава, краткоће времена и др. [...]”. Тада је предложено укључивање и других друштвених група (50), посебно омладине, као и оних заједница „где се и сами објекти налазе, где су се догађаји одиграли и где још живи усмена реч о њима, где је најзад и наше чланство непосредно ангажовано”.

На основу издвојених цитата можемо видети наговештаје онога што је Карге (Karge 2013, 18) описала као „уређен” простор где се одвијају *политике историје*, наглашавајући тиме не само његову структуру успостављену од институција државе већ и постојање локалних иницијатива које су могле „уредбу” да прилагоде па и до одређене мере измене, у складу са локалним контекстом. Анализа садржаја докумената сачињених између одржавања поменута два конгреса СУБНОР-а наводи на исти закључак. На основу стенографских бележака са седнице Савета за неговање традиција НОР-а при Савезном одбору СУБНОР-а од 29. маја 1964. године (Savet 1964, 38–39), видимо следеће: „Познато је да у том споменичном фонду влада неозбиљност, неред, па и ти споменици који су подигнути веома често су и слаби, нису темељни, затим обележавају уско локалне догађаје, понекад и на основу мишљења одређење личности итд. Хоћу да кажем да је критеријум веома често субјективистички”. Такође, из бележака (42) видимо да је поменути проблем нотирани и пре 1961. године: „Сматрамо да није довољно речено о квалитету споменика. Они су рађени *ad hoc*, није било документације. Када смо прикупљали податке за IV конгрес Савеза бораца тешко смо могли добити податке од извођача и чак ко је извођач”.

Неке од препорука Савета са седнице, како би се уочени проблеми временом санирали ако не и решили, односили су се на усклађивање законодавне праксе између федерације и република (Savet 1964, 48) али и на већу „хармонизацију” активности локалних заједница и републичких власти (53).

Закључци и препоруке са седнице, уочи одржавања V Конгреса СУБНОР-а, артикулисани су и у закључцима са поменутог скупа (SUBNOR 1965, 79–81). Поред законом прописане стандардизације споменичке баштине НОБ-а, у закључцима је указано и на друге сегменте *политике историје* – писање и објављивање хроника, прикупљање, обрада и објављивање архивске грађе, унапређење школске наставе и објављивање приручне школске литературе, сарадња и подршка у раду музеја и института – где је био потребан, између осталог, већи степен усклађивања активности и ситематичности у раду. С друге стране, ако је судити према документацији проистеклој из Међурепубличког саветовања о проблемима заштите и подизања споменика револуције, одржаног у Београду 1969. године, чини се како препоруке нису биле спроведене (SUBNOR 1969, 3–4): „Закони и друга нормативна акта, потребни за регулисање питања из ових области, или нису постојали, или се са њиховим доношењем каснило. [...] Одлуке о подизању споменика често су доношене без консултовања специјализованих установа и друштвено-политичких организација. То је имало за последицу не само неадекватно обележавање успомене на значајне догађаје и личности, већ и прављење грубих историјских грешака”.

Узето све у обзир, може се закључити како *политика историје* Србије, током социјалистичке Југославије, није препознавала покушај уништења Јевреја у оквиру војно-окупационе зоне „Србија” из више разлога; најпре, законски оквири у сложеној државној творевини попут федералне Југославије били су, према свему судећи, неусклађени међусобно, неприлагођени ситуацији на терену и, у неким случајевима, непостојећи; даље, чини се како СУБНОР уопште, а посебно његови локални одбори, нису у оперативном погледу били дорасли овако сложенем задатку – систематично и стандардизовано успостављање и очување споменичке баштине – додељеном од стране државних институција; коначно, посматрано са идеолошке стране, све институције како социјалистичке Југославије тако и поменуте друштвено-политичке организације попут СУБНОР-а, нису препознавале страдање Јевреја као другачије од страдања осталих цивила током Другог светског рата.

Иако постоје ретки изузеци на локалном нивоу како примећује Стипић (Stipić 2021, 153–154) – споменици у Шапцу и код Чардака у Делиблатској пешчари где се експлицитно именује страдање Јевреја, подигнути од стране локалног СУБНОР-а а не на

иницијативу јеврејске заједнице – правило јесте истицање страдања југословенских народа без обзира на локалне и/или регионалне специфичности. На сличне изузетке у својим истраживањима наилази и Бајфорд (Byford 2011, 109–110), када наводи пример споменика на Лединама где је страдање Јевреја експлицитно назначено али је обележавано од стране СУБНОР-а и тумачено искључиво у контексту народноослободилачког рата народа Југославије; овакви трендови у *политици историје*, биће правило током седамдесетих и осамдесетих година XX века, закључује Бајфорд (Byford 2011, 110). Другим речима, страдање цивила током Другог светског рата није се могло тумачити ван званично успостављених и прописаних оквира што потврђује и анализирани садржај овде разматраних докумената.

Илустрације ради, на V Конгресу (SUBNOR 1965, 29) разматрано је питање обештећења жртава нацизма од стране Западне Немачке где је Ранковић, између осталог, рекао следеће: „Али, не само борци НО рата, већ и ниједан грађанин ове земље се неће помирити с тим да милионске жртве нацизма буду третиране друкчије од жртава других народа и буду лишене обештећења само зато што се ради о Југословенима. Хтео бих са овог места да вас још једном уверим да ће Влада СФРЈ и наш савез предузети све што је у њиховој моћи да остваре права наших бораца – жртава нацизма”.

Мишљења смо да је последица овакве *политике историје* Републике Србије било апстраховање Холокауста на подручју немачке војно-окупационе зоне „Србија” (*жртве нацизма*) и његово нивелисање са страдањима осталих народа (*жртве Југословена*), што се види у исечку из реферата Ранковића и у Декларацији о обештећењу жртава нацистичких прогона V Конгреса (SUBNOR 1965, 86–87). Поређења ради, социјалистичка Југославија и њене републике имале су идентичан приступ према страдањима и других етничких група током Другог светског рата. Како сматра Мирковић (Mirковић 2005, 340–341), на основу истраживања објављених извора и литературе о јасеновачком комплексу логора, реч је о *табу приступу*. Другим речима, Холокауст – као и геноциди над Србима и Ромима – није био *табу тема*, али се о њему у простору јавног и званичног сећања могло говорити искључиво на „уређен” начин.

ПОЛИТИКА ИСТОРИЈЕ ХОЛОКАУСТА – РЕПУБЛИКА СРБИЈА (1991–2011)

Пре него што се упустимо у анализирање *политике историје* након распада социјалистичке Југославије, потребно је пружити неколико напомена. Најпре, прве назнаке мењања *политике историје* указивале су се још током последње деценије постојања југословенске федерације – исте су описане од стране Николића (Nikolić 2003, 203–204, 279–317) и других аутора (Macdonald 2002, 69–91). Исто тако, како би се правилно разумеле и контекстуализовале промене, мора се узети у обзир чињеница да су некадашње југословенске федералне јединице (Србија и Хрватска), током распада, биле на супротстављеним странама грађанског рата; последично, обе су учествовале и у морбидном такмичењу признавања статуса „искључиве жртве” од стране међународне јавности на основу својих, реалних или перципираних, веза са јеврејским заједницама кроз историју. Живковић (Živković 2000, 72–75) показује како је политичка и интелектуална елита Републике Србије заговара тезу о Србима као „тринаестом изгубљеном племену Израиља”, измишљену од стране Вука Драшковића по свему судећи; истовремено, истицала је заправо постојеће везе са Јеврејима остварене кроз увезаност страдања Срба и Јевреја током Другог светског рата. Исто тако, Живковић (75–77) примећује стратегију двоструког колосека формулисану од стране хрватског политичког и интелектуалног врха. С једне стране, учинак и природа НДХ минимизирају се и релативизују њеним виђењем као наметнуте и вештачке творевине нацистичке Немачке; с друге стране Срби се оптужују за инхерентни антисемитизам и злочине над Јеврејима почињене у немачкој војно-окупационој зони „Србија”, ако не горим, а онда сигурно једнаким оним почињеним од стране НДХ.

За потребе рада, фокусираћемо се на институционалну праксу Републике Србије, развијану од 1991. до 2011. године, која је према свему судећи пратила правац истицања веза са јеврејским заједницама оствареним кроз њихова искуства страдања током Другог светског рата. У том погледу ће нам од немерљиве користи бити документа и публикације произашле из рада Музеја жртава геноцида (МЖГ), као и доступна тумачења научне литературе посвећене поменутој *политици* након распада социјалистичке Југославије.

Према Бајфорду (Byford 2011, 135–137), порекло идеје о специфично профилисаном институционалном актеру попут МЖГ-а можемо пронаћи у раду Одбора за геноцид Српске академије наука и уметности (основан 1984. године), да би до његовог формалног оснивања дошло 1992. године (141–142).⁵ Иако вредносно негативно одређен према иницијативи Одбора за геноцид (138–139), уосталом као и према самом „плоду” те иницијативе, поменути аутор (2018, 104–106) уочава тадашњу тенденцију у оквиру *политике историје* Холокауста Републике Србије да се страдање Јевреја војно окупационе зоне „Србија”, експлицитно именује али и увече са страдањима Срба и Рома уопште, а у НДХ посебно (Byford 2011, 142–146). Сличног вредносног одређења, Суботић (Subotić 2019, 68) указује на важну улогу МЖГ-а у институционалној пракси Србије и након последње деценије XX века – мишљења смо како прецењује његов утицај на ширу јавност Србије – када пише: „[...] Музеј жртава геноцида наставља да игра важну улогу у јавном сећању у савременој Србији, деценијама након што је служио својој сврси у националистичкој мобилизацији 1990-их”. Такође, ауторка уочава горепоменути тренд у *политици историје* (68): „Коришћење Холокауста за причање о српским страдањима био је директан, а не споредни циљ овог пројекта. Музеј је укључивао чланове јеврејске заједнице у свој извршни одбор, а такође је неговао односе са великим међународним центрима за Холокауст, [...]”.

Да наведена тумачења нових тенденција у оквиру *политика историје* Холокауста Србије нису без основа, потврђује и Закон о оснивању Музеја жртава геноцида (Закон МЖГ 1992, чл. 1) када истиче да се оснива музеј „[р]ади трајног сећања на жртве геноцида над Србима, [...]. Музеј се може бавити и прикупљањем, обрадом и коришћењем података о геноциду над Јеврејима, Ромима и припадницима других народа и националних мањина”. У истом Закону (1992, чл. 2), успоставља се и Дан сећања на жртве геноцида (22. април 1945) – експлицитно се именују Срби, Јевреји и Роми као жртве – на дан када је дошло до пробоја затвореника из јасеновачког комплекса логора. Такође, нису без основа ни остале тврдње Суботић. Чланови управног одбора били су Милица Михаиловић, директор

⁵ Овде наглашавамо реч *формално* јер је регистравање МЖГ-а и његово оперативно успостављање уследило тек три године касније, 27. јануара 1995. године. За више информација види публикацију Ђурића Мишине (Ђурић Мишина 2021, 16).

Јеврејског историјског музеја, и Александар Нећак, дипломирани инжењер архитектуре (Ђурић Мишина 2021, 31–32); даље, током 2008. године објављено је двојезично издање МЖГ-а након конференције у Јад Вашему, Светском меморијалном центру за Холокауст (*Yad Vashem, The World Holocaust Remembrance Center*), под насловом „Израелско–српска научна размена у проучавању Холокауста” (Mirković 2008).

Потврду за тумачења Бајфорда и Суботић можемо наћи и у статуту МЖГ-а,⁶ као и у изменама и допунама Закона о државним и другим празницима у Републици Србији из 2011. године. Те године је поменути 22. април 1945. године утврђен као државни празник посвећен жртвама Холокауста, геноцида и другим жртвама фашизма у Другом светском рату док је, истовремено, 21. октобар одређен као државни празник и дан сећања на српске жртве тог рата (Закон о државним празницима 2011, чл. 5). Овде ћемо се зауставити са анализом садржаја објављених докумената проистеклих из институционалне праксе Републике Србије након 1991. године из неколико разлога.

Подразумева се да је МЖГ, као институционални актер, наставио са радом и након 2011. године; примера ради, израђене су и усвојене, редом, две верзије Статута из 2021. и 2023. године где јасно и експлицитно пише шта се подразумева под појмовима *геноцид*, *Холокауст* и *Самударипен*, а шта под термином *геноцид над српским народом* (МЖГ 2023, чл. 6). Међутим, од те године уочавамо даље промене *политике историје* Холокауста у односу на опажену током периода 1991–2011. Такође, потребно је заокружити и концептуално уобличити овде изложена тумачења, одабрана документа и публикације настала радом МЖГ-а. Ако за тренутак оставимо по страни чињеницу да је историја Холокауста, његовог сегмента у војно-окупационој зони „Србија”, била (зло)употребљавана од стране Републике Србије – сасвим у складу са теоријским разматрањима поменутих истраживача попут Албаша, Карге и других, где се подразумева да савремени друштвени оквири утичу на искривљене историјске слике прошлости – мишљења смо како је важно овде уочити одлике новог тренда у *политици историје* Холокауста.

За разлику од социјалистичког периода, страдање Јевреја током Холокауста није више апстраховано (*жртве нацизма*) већ експлицитно именовано. Илустрације ради, у статуту МЖГ-а (2023,

⁶ Текст статута доступан је преко: Muzej žrtava genocida. n.d.

čl. 6) пише: „Холокауст (Шоа) представља покушај уништења европских Јевреја који је, [...], извршила нацистичка Немачка са својим савезницима и помагачима за време Другог светског рата, [...]”. Исто тако, може се аргументовати како Холокауст није нивелисан са страдањима осталих југословенских народа; међутим, узевши у обзир да и овде делују „законитости друштвених оквира”, није ни потпуно издвојен од страдања појединих етничких група. Сматрамо да би било примереније и, у крајњој линији, аналитички корисније посматрати ове *политике историје* Холокауста као оне које имају тенденцију увезивања (*intertwined*) са страдањима Срба и Рома. Иако је појам позајмљен из енглеског издања немачког историчара (Korb 2023) – односио се на увезаност геноцидних радњи спровођених над Јеврејима, Србима и Ромима од стране НДХ – чини нам се како исти, на аналитички одговарајући начин, описује нове трендове и у *политици историје* Холокауста Републике Србије. С једне стране, увезаност имплицира сву сложеност реалности Холокауста и његовог историјског контекста, док с друге истовремено указује и на одређене разлике (специфичности) између геноцида над Јеврејима и Ромима спроведеног од стране нацистичке Немачке и њених савезника и геноцида почињеног над Србима од стране НДХ.

ПОЛИТИКА ИСТОРИЈЕ ХОЛОКАУСТА – РЕПУБЛИКА СРБИЈА (2011 – 2020)

Увезаност страдања поменутих народа – како током Другог светског рата, тако и у оквиру *политике историје* Србије – није била без последица по даљу генезу *политике историје* Холокауста. У прилог изнетој тврдњи најречитије говори пример покушаја меморијализације Старог сајмишта од стране институција Србије. С једне стране, историја Сајмишта током Другог светског рата изразито је сложена о чему сведоче студије Кољанина (Koljanin 1992) и других аутора (Browning 1991, 1998; Manoschek 1993; Ristić 1991; Prusin 2017). Током прве фазе постојања немачког логора (децембар 1941–мај 1942), исти је био одређен за логоровање искључиво припадника јеврејских и ромских заједница са простора војно-окупационе зоне „Србија”. Након маја 1942. па све до јула 1944. године, исти логор трансформисан је у прихватни за заточенике из поменуте зоне и НДХ (углавном Срби), да би последњих месеци свог трајања (јул–октобар 1944) био у надлежности НДХ. Додатно, сам простор и

објекти логора на Старом сајмишту налазили су се на територији НДХ (у близини Земуна) која је исти уступила на коришћење немачкој војно-окупационој управи зоне „Србија”.

Из овог и разлога наведених у претходном одељку, не чуди што је Република Србија покушала, првобитно, са оснивањем и успостављањем МЖГ-а на простору некадашњег немачког логора на Сајмишту, нарочито током деведесетих година XX века (Byford 2011, 142–143; 154–157; 162–164). Након првих, неуспелих, покушаја меморијализације Сајмишта, долази до низа нових иницијатива – прва из 2007. од стране општине Новог Београда (Жељко Ожеговић), потом 2008. године медијска кућа Б92 покреће своју кампању (2011, 196–199) – које кулминирају првим потезима Града Београда 2011. године (204–205). Контекста ради, исте године Република Србија постаје пуноправни члан међународне организације посвећене истраживању и чувању сећања на Холокауст – Међународна алијанса за чување сећања на Холокауст (*International Holocaust Remembrance Alliance, IHRA*).⁷ Коначно, 2013. године формирана је градска „Комисија за утврђивање програмског садржаја будућег Меморијалног центра на Старом сајмишту” задужена за концептуализацију и отпочињања првих корака ка успостављању нове установе културе задужене за истраживање и чување сећања на страдања у оквиру немачког логора на Старом сајмишту (Byford 2018, 106).

Иако је Комисија била релативно кратког века, барем у њеном првобитном формату,⁸ произвела је документе чија анализа садржаја може да нам послужи за оцртавање нових трендова *политике историје* Холокауста. У тексту документа „Меморијални центар Сајмиште – смернице, мисија, вредности” (Dragičević Šešić i Rogač Mijatović, n.d.), видимо како је предвиђена централност теме Холокауста (тач. 2) где се каже: „Због значаја места које логор Сајмиште заузима у историји страдања Јевреја са територије Србије, Меморијални центар

⁷ За више информација види преко: *International Holocaust Remembrance Alliance, n.d.*

⁸ Према доступним информацијама, чланови прве Комисије били су: Жељко Ожеговић, председник, Рене Редл, уметница, Милена Драгићевић Шешић, Ирена Суботић и Никола Шуица, историчар уметности, Бранка Прпа, Милан Кољанин, Милан Ристовић, Олга Манјловић Пинтар и Јован Бајфорд, историчари, Зоран Ђукановић, архитекта, Александра Фулгоси, конзерватор, Миодраг Вујошевић, градски економиста, Веран Матић, медијски експерт, и Рубен Фукс испред јеврејске заједнице. За више информација види преко: Dragičević Šešić, Milena, i Rogač Mijatović, Ljiljana. n.d.

мора, адекватним приказом, како специфичности Холокауста као историјског догађаја, тако и јединствене судбине Јевреја, жртава нацизма, постати и средиште музеализације Холокауста”. У истој тачки предвиђена је и посебна организациона јединица за тему Холокауста.

У следећим тачкама документа, посебно тачке 11 и 12 (Dragičević Šešić i Rogač Mijatović, n.d.), истиче се како приликом музеолошког представљања историје немачког логора на Сајмишту мора да се води рачуна о његовим фазама током постојања; у делу изложбене поставке посвећене Јеврејском логору „Земун” (*Judenlager Semlin*), осим Холокауста, „треба на адекватан начин обрадити и тему страдања Рома за време Другог светског рата”. Што се тиче изложбене поставке намењене Прихватном логору Земун (*Anhaltelager Semlin*), „треба указати на његову главну улогу дистрибутивног центра принудне радне снаге са територије Југославије”. Даље у тексту документа, тачка 12, Комисија конкретизује на које групе заточеника Прихватног логора се односи синтагма *радне снаге са територије Југославије* – „[...] цивила са Козаре и других делова НДХ, припадника и симпатизера НОП-а, група заточеника доведених на Сајмиште из разних крајева Југославије и Балкана после капитулације Италије, мањих група четника, итд.”.

У овом документу од три стране одмах се уочава неколико тенденција. Најпре, експлицитно именовање страдање Јевреја током Холокауста о(п)стаје, као и током периода 1991–2011, те заједно за геноцидом над Ромима добија централно место. Последишно, долази до покушаја „развезивања” страдања ових народа са геноцидом над Србима. Исто тако, јасно се назире повратак „старе” *политике историје* из социјалистичког периода када се страдање одређене етничке групе – у овом случају Срба – апстрахује и нивелише до нераспознавања. Заправо, у целом документу упадљиво изостаје експлицитно именовање Срба као једног од страдалих народа у поменутом логору, док доминирају одреднице попут „цивила са Козаре”, „групе заточеника из разних крајева Југославије и Балкана”, „друге националне заједнице у Србији” и „меморијализација Холокауста и других страдања”.

Да нису у питању аномалије већ трендови у *политици историје* Холокауста Србије сведочи чињеница да се са променом власти на републичком и градском нивоу након 2012. године, као и након реконфигурације Комисије задужене за меморијализацију Старог

сајмишта,⁹ задати правац није мењао – када је у питању Холокауст. Покушај праксе апстраховања и нивелисања геноцида над Србима у НДХ окончан је. С обзиром да нас у чланку интересују *политике историје* Холокауста, даље у раду анализираћемо документа произашла из институционалне праксе Србије која говоре у прилог тези о „одржању задатог правца”. Најпре, 2016. године донешен је Закон о отклањању последица одузимања имовине жртвама холокауста (*Zakon o otklanjanju posledica* 2016, čl. 2, st. 11), где се, између осталог, каже: „Изрази употребљени у овом закону (одузимање, враћање и сл.) имају се тумачити искључиво као изражавање саосећања, солидарности и разумевања Републике Србије за страдање јеврејског народа на њеној територији током непријатељске окупације од 6. априла 1941. године до 9. маја 1945. године, [...]”. Даље, Скупштина Републике Србије усвојила је измене и допуне Закона о култури (*Zakon o kulturi* 2020), где се у члану 3, тачка 13, предвиђа спровођење културне политике засноване, између осталог, на „неговању културе сећања, за чију примену је надлежан [М]узеј жртава геноцида”.

Усвајањем поменутих закона, створени су институционални предуслови за усвајање Закона о Меморијалном центру „Старо Сајмиште” током фебруара 2020. године (*Zakon o Starom Sajmištu* 2020). Као и у статуту МЖГ-а, и овде у члану 3 имамо идентичне дефиниције појмова *геноцид*, *Холокауст*, *Самударипен* и *геноцид над српским народом*, с обзиром да је Меморијални центар успостављен као установа културе Републике Србије. С друге стране, у члану 2 можемо да уочимо и одређене разлике између две установе јер Меморијални центар има за циљ „неговање сећања на жртве нацистичког концентрационог логора Јеврејског пролазног логора Београд – Топовске шупе и на некадашњем Београдском сајмишту, Јеврејског логора Земун и Прихватног логора Земун”. Исто се истиче и

⁹ Према доступним информацијама, од 2014. године одлуком Привременог органа Београда чланови Комисије били су: Епископ Јован (Ћулибрк), председник, Александар Нећак испред јеврејске заједнице, Милан Кољанин, историчар, Вељко Ђурић Мишина, директор Музеја жртава геноцида, Братислав Петковић, саветник за културу Председника Србије, Никола Никодијевић и Горан Весић испред Града Београда, Марко Благојевић из Министарства спољних послова, Александра Фулгоси из Завода за заштиту споменика културе Београда и Горица Шкипина из градског Секретаријата за културу. За више информација види преко: Tanjug 2014.

у статуту Меморијалног центра, члан 2.¹⁰ Додатно, на основу анализе садржаја информатора Меморијалног центра (MC Staro Sajmište 2023, 6) јасно се могу видети два сектора установе; први је посвећен музејској и другим делатностима јединственог музеја „Јеврејског пролазног логора Београд – Топовске шупе” и „Јеврејског логора Земун”, док је други предвиђен за меморијализацију „Прихватног логора Земун”.¹¹

На основу изложеног, није неосновано тврдити како су се наговештене тенденције из документа „Меморијални центар Сајмиште – смернице, мисија, вредности” до одређене мере материјализовале. Експлицитно именовање Холокауста и геноцида над Ромима о(п)стаје током овог периода, док се истовремено тежи (институционалном) „развезивању” од геноцида над Србима. Поређења ради, уочава се из текста Закона о Меморијалном центру и његовог статута како изучавање Холокауста заузима централно место у његовој делатности јер се две од три целине одређене за музеализацију односе на јеврејско страдање; с друге стране, српско страдање на Сајмишту не запоставља се али јесте од секундарног значаја ако је судити на основу садржаја ова два документа. Сличан само обрнут тренд запажамо и у документима МЖГ-а где је јасно назначен примат геноцида над Србима у погледу истраживања и музеализације док је истраживање и музеализовање Холокауста остављено као могућност (Закон МЖГ 1992, чл. 1). Додатно, утисак о примату изучавања и неговања сећања на Холокауст појачава и одабир појединачца на челу нове установе културе; Кринка Видаковић-Петров, директор Меморијалног центра, и Милан Кољанин, руководиоца одељења (MC Staro Sajmište 2023, 8–10), истакнути су стручњаци у пољу истраживања јеврејске културе и историје. Коначно, није случајно поменута ИХРАместила простор Старог сајмишта у сам врх својих приоритета и интересовања када је у питању Србија и њена *политика историје* Холокауста, те је уредно надзирала, бележила и процењивала конкретне резултате поменуте *политике* од 2011. године до данас.¹²

¹⁰ За више информација види преко: Memorijalni centar Staro Sajmište 2022.

¹¹ Види преко: Memorijalni centar Staro Sajmište 2023.

¹² Види преко: International Holocaust Remembrance Alliance n.d. још преко: International Holocaust Remembrance Alliance 2020.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Сматрамо како су се у чланку потврдиле, још једном, темељне теоријске поставке досадашњих изучавања студија културе сећања; савремени друштвени оквири, онако како их је концептуално уобличио Албваш, утичу на представљања историјске слике прошлости. Такође, јасно је да су државне институције доминантни актери, иако не једини, када је реч о савременом тумачењу и представљању прошлости. Наравно, подразумева се како поменута тумачења и презентације прошлости имају тенденцију искривљавања историјске слике, како од стране државе тако и од других актера. Даље, Република Србија је током периода 1945–2020. године, кроз своје институционалне праксе тј. *политике историје* Холокауста, прошла три фазе у развоју поменутих *политика*.

Показали се како се током социјалистичке фазе (1945–1991), *политика историје* Холокауста претежно одликовала двома тенденцијама: 1) апстраховањем и 2) нивелисањем. Сасвим у складу са тадашњим преовлађујућим друштвеним оквиром, жртве јеврејских заједница тумачене су или као *жртве нацизма* или као *жртве Југословена*. Наредну фазу у развоју *политике историје* Холокауста (1991–2011), Србија спроводи у сасвим другачијем глобалном и регионалном контексту, последично и у измењеним друштвеним оквирима. Уочавају се две нове тенденције: 1) експлицитно именовање и 2) увезивање Холокауста са геноцидима над Србима и Ромима. Коначно, трећа фаза отпочиње у условима потпуног осамостаљења Републике Србије као и појачаног међународног интересовања за простор Старог сајмишта (2011–2020). Последично, долази и до делимичне промене у *политици историје* Холокауста; експлицитно именовање геноцида над Јеврејима о(п)стаје, док се истовремено тежи његовом (институционалном) развезивању од геноцида над Србима.

Наравно, морамо напоменути како потпуно развезивање Холокауста од геноцида над Србима није могуће иако је јасан правац кретања последњег од уочених трендова. Овде ћемо понудити неколико, прелиминарних, аргумената у прилог тези о „немогућности потпуног развезивања”. Наиме, анализа страдања на југословенском простору током Другог светског рата упућује на њихову увезаност, што се види кроз оригиналне документе и научну литературу (Manoschek 1993; Korb 2023). Додатно, институционални оквир Републике Србије не би могао да дозволи постојање својеврсног

corpus separatum-а у оквиру сопственог административног система иако није да таквих замисли у погледу Меморијалног центра „Старо Сајмиште” није било (Matić 2018; Vasić 2019). Коначно, истраживање и музеализација Холокауста без узимања у обзир историјског контекста (глобалног, регионалног и локалног) није пожељна због потенцијалног, додатног, искривљавања његове историјске слике иако смо сведоци ових трендова (Weinberg 2008, 380–381), нарочито у оквиру студија културе сећања што је само по себи парадокс (Council 2020, таč. 3); или су ти трендови, ипак, неизбежни с обзиром на инхерентне одлике практиковања и анализирања сећања?

РЕФЕРЕНЦЕ

- Asman, Alaida. 2011. *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Byford, Jovan. 2011. *Staro sajmište: mesto sećanja, zaborava i sporenja*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Byford, Jovan. 2018. „Put do srpskog 'Yad Vashema': Manipulacije povijesti logora Sajmište i Jasenovac.” U *Jasenovac – manipulacije, kontroverze, povijesni revizionizam*, ur. Andriana Benčić, Stipe Odak i Danijela Lucić, 87–110. Jasenovac: Javna ustanova Spomen područje Jasenovac.
- Council of the Israel Academy [Council]. 2020. „Report on the State of Holocaust Studies in Research Universities and Colleges in Israel.” *The Israel Academy of Sciences and Humanities*. Poslednji pristup 27. jun 2024. <https://www.academy.ac.il/Index3/Entry.aspx?nodeId=842&entryId=21248>.
- Cvetković, Dragan. 2021. *Od Topovskih šupa do Sajmišta: kvantitativna analiza holokausta u okupiranoj Srbiji*. Beograd: Muzej žrtava genocida.
- Ćulibrk, Jovan. 2011. *Istoriografija Holokausta u Jugoslaviji*. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta, Institut za teološka istraživanja: Fakultet bezbednosti Univerziteta.
- Dragičević Šešić, Milena, i Ljiljana Rogač Mijatović. n.d. „Od sporne prošlosti do zanemarene sadašnjosti: kulturna politika sećanja beogradskog Starog sajmišta.” *Protiv zaborava*. Poslednji pristup 27. jun 2024. <http://www.protivzaborava.com/wallpaper/od-sporne-proslosti-do-zanemarene-sadasnjosti-kulturna-politika-secanja-beogradskog-starog-sajmista/>.

- Derić, Gordana. 2010. *Prošlost u sadašnjosti: prilozi prenosu sećanja kroz vreme*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Đurić Mišina, Veljko. 2021. *Četvrt veka Muzeja žrtava genocida*. Beograd: Muzej žrtava genocida.
- Ester.rs. n.d. „Mapa okupacije i podele Srbije 1941. godine.”. *Ester.rs*. Poslednji pristup 23. jun 2024. <https://ester.rs/istorijski-kontekst/staro-sajmiste/okupirana-srbija/>.
- Frei, Norbert. 2002. *Adenauer's Germany and the Nazi Past. The Politics of Amnesty and Integration*, New York: Columbia University Press.
- Halbwachs, Maurice. 1950. *The Collective Memory*. New York: Harper & Row.
- Hilberg, Raul. 1961. *The Destruction of the European Jews*. London: W. H. Allen & Co. LTD.
- Hobsbaum, Erik. 1996. *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*. Beograd: Filip Višnjić.
- Ilić, Dragoslav. 2022. *Žrtve logora na Beogradskom sajmištu prema Anketi SUBNOR-a BiH iz 1961*. Banja Luka: Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica.
- International Holocaust Remembrance Alliance, n.d. „Serbia.” *International Holocaust Remembrance Alliance*. Poslednji pristup 27. jun 2024. <https://holocaustremembrance.com/countries/serbia>.
- International Holocaust Remembrance Alliance. 2020. “Statement. IHRA Chair commend passing of law to protect Staro Sajmište.” *International Holocaust Remembrance Alliance*. Poslednji pristup 27. jun 2024. <https://holocaustremembrance.com/statements/ihra-chair-protect-staro-sajmiste>.
- International Holocaust Remembrance Alliance. n.d. “Safeguarding Sites. Staro Sajmište.” *International Holocaust Remembrance Alliance*. Poslednji pristup 27. jun 2024. <https://holocaustremembrance.com/explore-safeguarding-sites/staro-sajmiste#learn-about-risks-to-sites-and-their-solutions>.
- Karge, Hajke. 2014. *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?* Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kasapović, Mirjana. 2019. „Povijest, povijesni revizionizam i politike povijesti.” *Časopis za suvremenu povijest* 51 (3): 939–960. uri: <https://hrcak.srce.hr/230076>.
- Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.

- Macdonald, David Bruce. 2002. *Balkan Holocaust? Serbian and Croatian Victim-Centred Propaganda and the War in Yugoslavia*. Manchester: Manchester University Press.
- Manojlović Pintar, Olga i Aleksandar Ignjatović. 2008. „Prostori selektovanih memorija: Staro Sajmište u Beogradu i sećanje na Drugi svetski rat.” U *Kultura sjećanja: 1941. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto, Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević, 95–112. Zagreb: Disput.
- Matić, Veran. 2018. „Kada će Srbija dobiti Memorijalni centar Staro Sajmište?” b92. Poslednji pristup 27. jun 2024. https://www.b92.net/o/info/moj_ugao/index?yyyy=2018&mm=07&dd=19&nav_category=166&nav_id=1421000.
- Memorijalni centar „Staro Sajmište” [MC Staro Sajmište], Informator o radu, 21. mart 2023, Beograd.
- Memorijalni centar „Staro Sajmište” [MC Staro Sajmište], Statut Memorijalnog centra „Staro Sajmište” br. 1/2022, 30. mart 2022, Beograd.
- Memorijalni centar Staro Sajmište. 2022. „Statut i pravilnici. Statut.” *Memorijalni centar Staro Sajmište*. Poslednji pristup 27. jun 2024. <https://memorijalnicentar.rs/wp-content/uploads/2022/12/Statut.pdf>.
- Memorijalni centar Staro Sajmište. 2023. „Informator. Informator o radu.” *Memorijalni centar Staro Sajmište*. Poslednji pristup 27. jun 2024. <https://memorijalnicentar.rs/wp-content/uploads/2023/03/Informator-o-radu-1.pdf>.
- Milosavljević, Olivera. 2006. *Potisnuta istina: kolaboracija u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Mirković, Jovan, ur. 2008. *Izraelsko-srpska naučna razmena u proučavanju holokausta: zbornik radova sa naučnog skupa, Jerusalem – Jad Vašem, 15–20. jun 2006*. Beograd: Muzej žrtava genocida.
- Mirković, Jovan. 2005. *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*. Beograd: Muzej žrtava genocida. Poslednji pristup 27. jun 2024. [http://www.muzejgenocida.rs/images/izdanja/Mirkovic,%20Jovan,%20Objavljeni%20izvori%20i%20literatura%20o%20jasenovackim%20logorima,%20Beograd-Banja%20Luka%202000,%20556%20\(EI%202005\).pdf](http://www.muzejgenocida.rs/images/izdanja/Mirkovic,%20Jovan,%20Objavljeni%20izvori%20i%20literatura%20o%20jasenovackim%20logorima,%20Beograd-Banja%20Luka%202000,%20556%20(EI%202005).pdf).
- Muzej žrtava genocida [MŽG], Statut Muzeja žrtava genocida br. 2-1002/2023, 28. decembar 2023, Beograd.

- Muzej žrtava genocida. n.d. „Propisi. Statut Muzeja Žrtava genocida.” *Muzej žrtava genocida*. Poslednji pristup 27. jun 2024. <https://www.2.muzejgenocida.rs/dokumenti/propisi>.
- Nikolić, Kosta. 2003. *Prošlost bez istorije. Polemike u jugoslovenskoj historiografiji 1961–1991*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Popović, Dragan. 2024. „Promene u politici istorije i kulture sećanja u Evropi – slučaj Srbija 1980–1990.” Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet.
- Savet za negovanje tradicija NOB-a [Savet], Sednica Saveta za negovanje tradicija NOB-a pri Saveznom odboru SUBNOR-a, 29. maj 1964, Beograd.
- Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije [SUBNOR], Kongres Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 29. jun–1. jul 1961, Beograd.
- Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije [SUBNOR], Materijali Petog kongresa SUB NOR, 28–30. septembar 1965, Beograd: NIU „Četvrti jul”.
- Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije [SUBNOR], Preporuke međurepubličkog savetovanja o problemima zaštite i podizanja spomenika revolucije, 25–26. april 1969, Beograd.
- Stipić, Davor. 2021. „Odnos prema Holokaustu u Jugoslaviji 1945–1991.” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet.
- Stojanović, Dubravka. 2023. *Prošlost dolazi: promene u tumačenjima prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913–2021*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Subotić, Jelena. 2019. *Yellow Star, Red Star. Holocaust Remembrance after Communism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Tanjug. 2014. „Imenovana komisija za Memorijalni kompleks 'Staro Sajmište'.” *Blic*. Poslednji pristup 27. jun 2024. <https://www.blic.rs/vesti/beograd/imenovana-komisija-za-memorijalni-kompleks-staro-sajmiste/bwy09d4>.
- Vasić, Marta. 2019. „Da li smo blizu rešenja za Staro Sajmište? Veran Matić i Stefan Radojković.” *Talas.rs*. Poslednji pristup 27. jun 2024. <https://talas.rs/2019/09/04/da-li-smo-blizu-resenja-za-staro-sajmiste/>.
- Weinberg, Gerhard L. 2008. „Two Separate Issues? Historiography of World War II and the Holocaust.” In *Holocaust Historiography in Context. Emergence, Challenges, Polemics and Achievements*, eds. David Bankier and Dan Michman, 379–401. Jerusalem: Yad Vashem.

- Zakon o državnim i drugim praznicima u Republici Srbiji [Zakon o državnim praznicima], „Službeni glasnik Republike Srbije.”, br. 92/2011.
- Zakon o izmenama i dopunama zakona o kulturi [Zakon o kulturi], „Službeni glasnik Republike Srbije.”, br. 6/2020.
- Zakon o Memorijalnom centru „Staro Sajmište” [Zakon o Starom Sajmištu], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 15/2020.
- Zakon o osnivanju Muzeju žrtava genocida [Zakon MŽG], „Službeni glasnik Republike Srbije.”, br. 49/1992.
- Zakon o otklanjanju posledica oduzimanja imovine žrtvama holokausta koje nemaju živih zakonskih naslednika [Zakon o otklanjanju posledica], „Službeni glasnik Republike Srbije.”, br. 13/2016.
- Živković, Marko. 2000. “The Wish to be a Jew: The Power of the Jewish Trope in the Yugoslav Conflict.” *Cahiers de l’Urmis* 6 (2000): 69–84. doi: 10.4000/urmis.323.

Stefan Radojković**Institute for Political Studies, Belgrade***GENESIS OF HOLOCAUST HISTORY
POLITICS – CASE STUDY:
REPUBLIC OF SERBIA 1945-2020****Resume**

The ways of preserving and transferring the memory of the Holocaust committed in Yugoslavia in general, and especially within the German military-occupation zone “Serbia”, have been the subject of analysis by numerous research projects. Most of the mentioned projects studied the period from the end of Second World War, until the first decade of the XXI century, while a negligible number of scholars attempted to theoretically frame the researched phenomenon. For this reason, the article tries to, through the analysis of the Holocaust history politics practiced by the Republic of Serbia during the period from 1945 to 2020, update the previous research on this topic as well as point out the stages in the mentioned politics genesis in order to conceptually frame them and offer for them preliminary explanations. Looking at the Holocaust history politics of the Republic of Serbia, i.e. its institutional practices, through the theoretical framework of memory studies, the research findings are based on the content analysis of documents published by prominent institutional actors during the aforementioned period. In particular, the documents and publications of the Federal Association of Fighters of the National Liberation War (SUBNOR), the Museum of Genocide Victims and the “Staro Sajmište” Memorial Center are analyzed, as well as documents from other relevant bodies and state institutions. Based on the available documents analysis and a review of scientific literature, the paper advocates the thesis of the existence of three phases within the Serbia’s Holocaust history politics genesis, which are characterized by special tendencies (conditioned by social frameworks) when it comes to preserving and transferring the memory of the genocide committed against the Jewish communities of the German military-occupation zone “Serbia”. The first phase represents the period 1945-1991 when the abstraction and leveling of the Holocaust victims is the norm. The

* E-mail address: stefan.radojkovic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0003-0470-928X.

second phase covers the period 1991-2011, during which the explicit naming of Holocaust victims occurs, but also their intertwining with Serbian and Roma victims. During the third phase (2011-2020), the explicit naming of the Jewish victims of the Holocaust as well as the Roma victims of Samudaripen persists, on the one hand, while at the same time striving for their (institutional) separation from the victims of the genocide committed against the Serbian people. The political landscape has significantly influenced how this history is remembered and commemorated, often reflecting broader regional and global contexts as well as their respective narratives about the Holocaust.

Keywords: Republic of Serbia, military-occupation zone “Serbia”, Holocaust, Old Fairground, memory studies, history politics, genesis

* Овај рад је примљен 2. августа 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 23. августа 2024. године